

Ethiek en economie

Een grensoverschrijdende
inleiding

Noordhoff

Bart Wernaart

2^e druk

Ethiek en economie

Een grensoverschrijdende inleiding

Bart Wernaart

Tweede druk

Noordhoff

Ontwerp omslag: Michiel Uilen
Omslagillustratie: arthobbit/iStockphoto
Hoofdstukopeningsfoto's: Shutterstock Premier

Eventuele op- en aanmerkingen over deze of andere uitgaven kunt u richten aan:
Noordhoff Uitgevers bv, Afdeling Hoger Onderwijs, Antwoordnummer 13, 9700 VB
Groningen of via het contactformulier op www.mijnnoordhoff.nl.

De informatie in deze uitgave is uitsluitend bedoeld als algemene informatie. Aan deze informatie kunt u geen rechten of aansprakelijkheid van de auteur(s), redactie of uitgever ontlelen.

0 / 20

© 2020 Noordhoff Uitgevers bv, Groningen/Utrecht, Nederland.

Deze uitgave is beschermd op grond van het auteursrecht. Wanneer u (her)gebruik wilt maken van de informatie in deze uitgave, dient u vooraf schriftelijke toestemming te verkrijgen van Noordhoff Uitgevers bv. Meer informatie over collectieve regelingen voor het onderwijs is te vinden op www.onderwijsauteursrecht.nl.

This publication is protected by copyright. Prior written permission of Noordhoff Uitgevers bv is required to (re)use the information in this publication.

ISBN (ebook) 978-90-01-89325-5
ISBN 978-90-01-89324-8
NUR 737

Woord vooraf

Ethiek in het bedrijfsleven is vrijwel dagelijks in het nieuws. We lezen vaak over de verantwoordelijkheid van bedrijven en de professionals die daarin werkzaam zijn. Meestal overigens wanneer deze verantwoordelijkheid niet genomen wordt zoals men dat verwacht. Ethiek in het bedrijfsleven is totaal geen nieuw onderwerp en wordt al besproken sinds er bedrijven bestaan. Toch lijkt het erop dat het thema de laatste decennia extra in de belangstelling staat. Met maatschappelijke veranderingen op het gebied van privatisering, globalisering, economische instabiliteit alsmede technische en digitale innovatie zien we verschuivingen ontstaan in morele autoriteit. Dit wakkert een brede discussie aan over de rol van ethiek in het bedrijfsleven. Het is ook te merken aan de hoeveelheid handboeken en lesmethoden die geschreven worden: er is inmiddels een grote variatie aan boeken en artikelen die zaken als bedrijfsethiek, maatschappelijk verantwoord ondernemen of ethisch handelen in het bedrijfsleven bespreken.

Toch merkte ik als docent in het hbo dat er niet echt een boek bestond over ethiek in het (internationale) bedrijfsleven dat de lading dekte van mijn colleges. Er zijn boeken die een prima inleiding geven in ethiek, maar zich vooral beperken tot ethische stromingen die bedoeld zijn voor het handelen van het individu. Dat is niet altijd handig voor studenten die een carrière nastreven in het internationale bedrijfsleven: het individu is daarin immers voor een groot deel afhankelijk van de koers die het bedrijf waarvoor hij werkt, vaart en hij moet in zijn professionele handelen vaak rekening houden met de grillen van de (wereld)economie.

Daarnaast is er een groot aantal boeken dat zich richt op de maatschappelijke verantwoordelijkheid van bedrijven. Daarin wordt doorgaans de triple bottom line als uitgangspunt gebruikt (het lekker bekkende 'People, Planet, Profit'). Echter, het viel me op dat een groot deel van deze werken verzandt in het geven van praktijkvoorbeelden zonder daarin een verdieping in theorie en methoden aan te brengen. Ook wordt in dergelijke werken lang niet altijd stilgestaan bij ethische stromingen die al eeuwen bestaan, terwijl deze juist ontzettend veel inzicht en oplossingen kunnen bieden wanneer ze toegepast worden op het bedrijfsleven. Bovendien hebben veel boeken in de sector een morele toon die mijn studenten doorgaans niet als prettig ervaren. Vragen als 'maak jij je ook niet eens druk om...' of 'wat is nu jouw verantwoordelijkheid?' hebben een sterk paternalistische lading, terwijl ik mijn studenten volwassen genoeg acht zelf deze vragen te stellen en hier een antwoord op te vinden op een manier die bij ze past.

Ten slotte wordt in lang niet alle boeken over ethiek in het bedrijfsleven over grenzen heen gekeken. De wereldeconomie functioneert op een bepaalde manier, waardoor grootse ethische kwesties ontstaan. Veel bedrijven en individuen hebben daar bewust of onbewust mee te maken. Om dat goed te kunnen doorgronden, is vaak een breed besef nodig van de uiteenlopende (en vaak tegengestelde) belangen die spelen.

Ik vind het daarom belangrijk dat ethiek op verschillende niveaus besproken wordt: op het niveau van het individu, het bedrijf en de hele wereld. Ik hecht er waarde aan dat dit op een dusdanige manier gebeurt, dat er ruimte is voor verschillende, tegengestelde opvattingen. Zodoende kan een student pas echt een kritische afweging maken in de omgang met een ethisch dilemma. Bovendien vind ik het belangrijk dat een boek, hoe praktijkgericht ook, kan steunen op een solide methodologische en theoretische basis. In dit boek probeer ik dat allemaal te doen samengaan.

Woord bij de tweede druk

In deze volledig herziene versie zijn een aantal verbeteringen doorgevoerd vergeleken met de eerste druk. Ten eerste zijn alle praktijkvoorbeelden, statistieken en onderzoeken geactualiseerd, en vrijwel allemaal geschreven/herschreven vanuit het perspectief van het economische werkveld. Daarnaast is het boek wat handzamer gemaakt. Zo zijn de oude hoofdstukken 8 en 9 samengevoegd tot één hoofdstuk: Economische waarden en accountability. Bovendien is het oude vierde deel geschrapt en zijn – waar nodig – elementen daaruit toegevoegd aan de overige hoofdstukken.

Vanzelfsprekend heeft de wereld niet stilgestaan sinds het verschijnen van de eerste druk. In toenemende mate lijkt er een verstrengeling te ontstaan tussen wetenschap en politieke denkbeelden, waarbij met name wetenschappers, maar ook docenten, soms beschuldigd worden van het hebben van een politieke agenda, en op een steeds fellere manier uitgedaagd worden te onderbouwen wat ze stellen. Zeker bij een vak als ethiek, waarbij we het waardeoordeel bestuderen, is het dus van enorm belang meerdere zienswijzen te belichten en goed uit te leggen waar stellingen vandaan komen. Vandaar de op het eerste gezicht misschien wel soms overdreven verwijzing naar wetenschappelijke bronnen en (onderzoeks)journalistiek. Ik ben ervan overtuigd dat het de verantwoordelijkheid is van een schrijver, wetenschapper of docent om te allen tijde verantwoording af te kunnen leggen ten aanzien van hetgeen je stelt.

Bij het verschijnen van de tweede druk wil ik graag een aantal mensen bedanken. Op de eerste plek zijn dat, zoals altijd, mijn studenten. Ieder college weer komen ze met kritische, scherpe opmerkingen, zijn er sprankelende debatten en houden ze me scherp. Zonder hen was dit boek er nooit gekomen, en zou het geen bestaansrecht hebben. Bij Noordhoff wil ik graag Bettina Glazenborg en Trijnnnet Oomkens bedanken voor hun vertrouwen, vakkundigheid en oog voor detail. Een auteur is nergens zonder een goede bibliothecaris. Dat wordt nogal eens – geheel ten onrechte – over het hoofd gezien. Ik kon altijd een beroep doen op Mark Hollants, die me regelmatig geholpen heeft om de wat minder voor de hand liggende artikelen boven tafel te krijgen. Daarnaast een woord van dank voor mijn directe collega's bij Fontys Hogescholen voor hun interesse in en betrokkenheid bij het voortschrijden van mijn schrijfwerk.

Ook op persoonlijk vlak heeft de wereld niet stilgestaan. Tussen de eerste en tweede druk in hebben mijn vrouw Sylvia en ik twee prachtige kinderen mogen krijgen: Vik en Bo. Zij geven een voor ons tot voor kort onbekende glans aan ons leven, waar we erg dankbaar voor zijn. Speciale dank ook aan onze lieve families voor hun rotsvaste support, en de ondersteuning in de hectiek die onlosmakelijk verbonden is aan het zijn van een jong gezin.

Sylvia is meer dan de liefde van mijn leven. We versterken elkaar ook op professioneel vlak in zowel de muziek als in het onderwijs. Juist onze verschillende insteek daarin werkt aanstekelijk, en komt regelmatig tot uiting in onze zogeheten 'keukentafelgesprekken', waarbij we filosoferen over wetenschap, onderwijs, mensen en de wereld, onder het genot van een glas wijn. Het mooie is dat we altijd hetzelfde uitgangspunt blijken te hebben: we willen wat in beweging zetten, iets aanjagen. We willen middels onderwijs en onderzoek de wereld steeds een klein beetje beter maken, en complexe zaken breed toegankelijk maken. Meestal met een knipoog, en soms met bittere ernst. Het lijkt me dan ook niet meer dan logisch en terecht om dit boek op te dragen aan de allerliefste partner-in-crime die ik me kan wensen.

Bart Wernaart
Valkenswaard, voorjaar 2020

Inhoud

Inleiding 9

DEEL 1

Ethiek en het individu 11

1 Wat is ethiek? 13

- 1.1 Feiten en waarden 14
 - 1.2 Ethiek als wetenschap 16
 - 1.3 De moraal 16
 - 1.4 Structureel analyseren 25
 - 1.5 Structureel evalueren 29
 - 1.6 Ethiek in relatie tot andere disciplines 29
 - 1.7 Bedrijfsethiek? 33
- Samenvatting 37
Literatuur 39

2 Verantwoordelijkheid 43

- 2.1 Het begrip verantwoordelijkheid 44
 - 2.2 Individuele factoren 46
 - 2.3 Situationele factoren 54
- Samenvatting 59
Literatuur 61

3 Ethische stromingen 65

- 3.1 Normatieve ethiek 66
 - 3.2 Ethiek voor de persoon 67
 - 3.3 Ethiek vanuit de persoon 81
 - 3.4 Verbanden 90
- Samenvatting 91
Literatuur 93

4 Een ethisch beslissingsmodel 97

- 4.1 Een moreel dilemma 98
 - 4.2 Stap 1: Morele vraagstelling 98
 - 4.3 Stap 2: Morele agent en morele stakeholders 100
 - 4.4 Stap 3: Alternatieven 101
 - 4.5 Stap 4: Een weloverwogen waardeoordeel 103
 - 4.6 Kanttekeningen 104
- Samenvatting 106
Literatuur 107

DEEL 2

Bedrijf en ethiek 109

5 De ontwikkeling van ethiek in het bedrijfsleven 111

- 5.1 De industriële revolutie 112
- 5.2 Een moreel vacuüm 115
- 5.3 De triple bottom line 124
 - Samenvatting 131
 - Literatuur 133

6 Sociale waarden 137

- 6.1 De industriële revolutie en sociale waarden van werknemers 138
- 6.2 Rechten van werknemers in ontwikkelde landen 140
- 6.3 Uitdagingen in ontwikkelde landen 147
- 6.4 Uitdagingen in ontwikkelingslanden 168
- 6.5 Corruptie 172
- 6.6 Sociale waarden van consumenten 176
 - Samenvatting 185
 - Literatuur 187

7 Ecologische waarden 193

- 7.1 The tragedy of the commons 194
- 7.2 Van een lineaire naar een circulaire economie 210
 - Samenvatting 218
 - Literatuur 220

8 Economische waarden en accountability 225

- 8.1 Wat zijn economische waarden? 226
- 8.2 Winst en jaarverslaglegging 228
- 8.3 Zelfregulering en accountability 243
- 8.4 Casestudy: het Bangladesh Akkoord 246
 - Samenvatting 251
 - Literatuur 253

DEEL 3

Ethische kwesties in een geglobaliseerde internationale samenleving 257

9 Culturele diversiteit 259

- 9.1 Cultuur 260
- 9.2 Culturele verschillen op diverse niveaus 264
- 9.3 Culturele verschillen en het bedrijfsleven 265
- 9.4 Culturele verschillen tussen landen 268
 - Samenvatting 275
 - Literatuur 277

10 Globalisering: werkt het systeem? 281

- 10.1 Waarom globalisering een goede ontwikkeling is 282
- 10.2 Waarom globalisering een slechte ontwikkeling is 291
 - Samenvatting 302
 - Literatuur 304

Over de auteur 306

Register 307

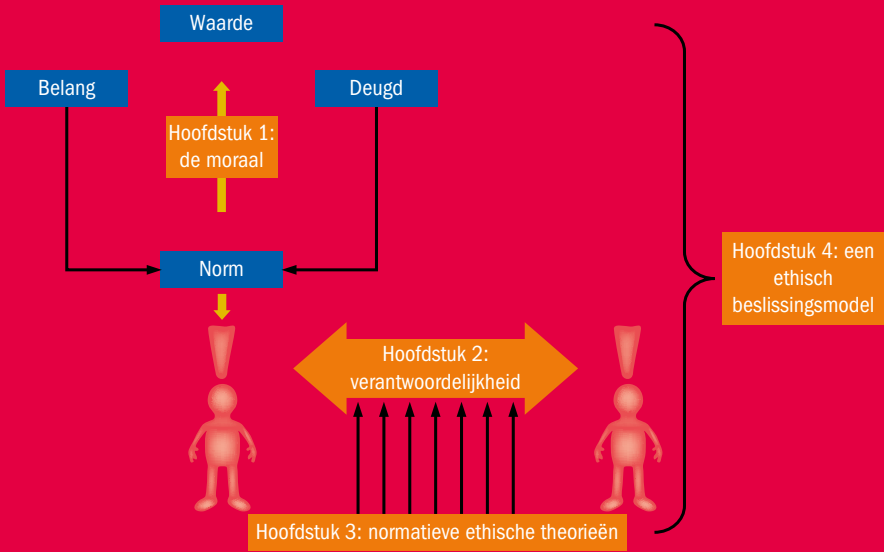
Inleiding

Dit boek is opgebouwd uit drie delen waarin ethiek op verschillende niveaus besproken wordt. In deel één bespreken we ethiek op het niveau van het individu. Daarna wordt in deel twee ingegaan op ethiek op het niveau van het bedrijfsleven. Vervolgens wordt in deel drie ethiek in een geglobaliseerde internationale samenleving verkend.

In ieder hoofdstuk worden ethische thema's die relevant zijn per niveau methodologisch en theoretisch onderbouwd en worden uiteenlopende opvattingen over deze thema's tegenover elkaar gezet. Aan het eind van ieder hoofdstuk vind je een puntsgewijze samenvatting waarin de belangrijkste begrippen nog eens op een rij gezet zijn.

Op de website **www.ethiekeneconomie.noordhoff.nl** staan oefenvragen die je kunnen helpen in de voorbereiding op een tentamen, een assessment of het schrijven van een essay. Deze vragen worden op drie verschillende manieren gesteld. Er zijn ten eerste open vragen waarin je uitgenodigd wordt een kort vraagstuk op te lossen aan de hand van de bestudeerde lesstof. Hiermee kun je toetsen of je in staat bent de bestudeerde theorie toe te passen. Daarnaast is er per hoofdstuk een essayvraag waarin je gevraagd wordt om een kort essay te schrijven over een gerelateerd onderwerp. Met deze vraag kun je toetsen of je in staat bent te reflecteren op ethische kwesties en door middel van structurele evaluatie een oordeel te vormen. Tot slot zijn er meerkeuzevragen waarbij je kunt toetsen of je voldoende parate kennis van het betreffende hoofdstuk hebt.

Een boek wordt altijd in een bepaalde tijdgeest geschreven. Na publicatie vinden er ongetwijfeld gebeurtenissen plaats die ervoor zorgen dat er hier en daar een update gewenst is. Om niet te hoeven wachten tot een volgende druk zal de auteur geregeld via zijn Facebook, LinkedIn en Instagram updates plaatsen die gerelateerd zijn aan het boek.

DEEL 1

Ethiek en het individu

- 1 **Wat is ethiek?** 13
- 2 **Verantwoordelijkheid** 43
- 3 **Ethische stromingen** 65
- 4 **Een ethisch beslissingsmodel** 97

In het eerste deel van dit boek onderzoeken we de relatie tussen ethiek en het individu. We gaan kijken op welke manier het individu zich verhoudt tot ethische vraagstukken. Daarvoor zullen we in hoofdstuk 1 eerst ingaan op wat ethiek eigenlijk is, waarbij we zullen zien dat de moraal een belangrijke plaats inneemt in de ethiek.

Ieder individu streeft bepaalde normen en waarden na. Deze kunnen echter botsen met andere normen en waarden. Wanneer er sprake is van een conflicterende moraal, stellen we ons veelal de vraag in hoeverre we ons hiervoor verantwoordelijk voelen. In het tweede hoofdstuk bespreken we daarom de factoren die van invloed zijn op het kunnen en willen nemen van verantwoordelijkheid in bepaalde situaties.

Door de jaren heen zijn er verschillende ethische stromingen ontstaan die een duidelijk standpunt innemen over hoe men met verantwoordelijkheid moet omgaan. Deze stromingen worden uiteengezet in hoofdstuk 3.

Ten slotte wordt in het laatste hoofdstuk van dit deel een beslissingsmodel beschreven waarmee je ethische vraagstukken kan benaderen. In dat model wordt gebruikgemaakt van de elementen die zijn besproken in de eerste drie hoofdstukken.

1

Wat is ethiek?

- 1.1 Feiten en waarden
- 1.2 Ethiek als wetenschap
- 1.3 De moraal
- 1.4 Structureel analyseren
- 1.5 Structureel evalueren
- 1.6 Ethiek in relatie tot andere disciplines
- 1.7 Bedrijfsethiek?

Ethiek is een woord dat men veelvuldig gebruikt, maar dat tegelijkertijd lastig is om volledig te doorgronden. In het economische beroepenveld is ethisch handelen al decennia lang een belangrijk thema. Maar wat is ethisch handelen nu precies? In dit hoofdstuk proberen we daar een helder antwoord op te geven. Dat doen we door eerst te kijken naar wat ethiek als wetenschap doet, namelijk het structureel analyseren en evalueren van de moraal. Vervolgens gaan we nader in op wat de moraal eigenlijk is, en wat er voor nodig is om moreel juist te handelen. Daarna bespreken we een methode waarmee we de moraal kunnen analyseren en evalueren. Ten slotte bespreken we wetenschappelijke invalshoeken die nauw verwant zijn aan ethiek en gaan we in op de overeenkomsten en verschillen tussen deze andere disciplines en ethiek.

1.1 Feiten en waarden

Ethiek

I Ethiek begint waar feiten eindigen.

In het dagelijks leven kunnen we vaststellen dat iets feitelijk gebeurt. Dat kunnen simpele dingen zijn, zoals de constatering dat alle zitplaatsen in een bus bezet zijn. Het kunnen ook complexe zaken zijn waar wetenschappers jarenlang onderzoek naar hebben gedaan. Een mooi voorbeeld hiervan vinden we in de casus 'Leiderschap? Het zit in je DNA!', waarbij wetenschappers aan de hand van een DNA-test bepaalde eigenschappen die iemand van nature heeft, kunnen vaststellen. Soms kun je over feiten twisten, wat meestal afhankelijk is van het perspectief van waaruit je naar een bepaalde situatie kijkt (Kant, 1783). In het geval van de zitplaatsen in de bus hangt het van je definitie van 'zitplaats' af of ze allemaal bezet zijn: is bijvoorbeeld de zitplaats bestemd voor minder validen ook een 'zitplaats' die je meerekent, en is wellicht de verhoging tussen de eerste en tweede rij zitplaatsen op zichzelf ook een mogelijke zitplaats? In het geval van de DNA-casus kunnen we ons de vraag stellen hoe plausibel het is dat iemands hormonale samenstelling wat kan zeggen over iemands mogelijke functioneren in een bepaald beroepenveld. Ook zouden we ons de vraag kunnen stellen of omgevingsfactoren niet veel belangrijker zijn dan iemands DNA-samenstelling in de ontwikkeling van bijvoorbeeld leiderschap (Stiles, 2011).

Leiderschap? Het zit in je DNA!

BrainCompass (www.BrainCompass.com) is een Nederlands assessmentplatform uit Rotterdam. Het is de filosofie van dit platform dat mensen alleen succesvol zijn wanneer ze een beroepsrol aannemen die op een natuurlijke manier bij ze past. Het platform is zodoende gespecialiseerd in het vaststellen van iemands biologische identiteit. Hiervoor gebruikt het platform nogal revolutionaire methoden, waaronder het afnemen van een DNA-test en een ontwikkelassessment gebaseerd op (neuro)wetenschappelijk onderzoek. Het idee is dat een professional bijvoorbeeld getoetst kan worden op diens natuurlijke aanleg voor bepaalde eigenschappen en op deze manier diens handelen, onderbuikgevoelens en intuïtie beter kan plaatsen. Dit kan vervolgens leiden tot een verbeterstap in diens professionele functioneren.

Leidinggeven met een knuffelhormoon?

Iemand met een natuurlijk hoog gehalte aan dopamine reageert doorgaans sneller op wat er in diens omgeving gebeurt. Dit kan vastgesteld worden door de hormonale aanwezigheid van dopamine bij iemand te meten:

een ideale biologische eigenschap voor een salesfunctie. Of wat dacht je van oxytocine (het knuffelhormoon)? Wanneer je dit veel van nature hebt, vind je het minder eenvoudig om harde beslissingen te nemen die andere mensen op een negatieve manier raken. Voor een leidinggevende kan een te hoog gehalte van dit knuffelhormoon dus averechts werken op diens functioneren, zeker in de context van een reorganisatie (Hakker, 2016).

De assessmentmethode is niet zonder kritiek gebleven. Er zijn met name zorgen geweest op het gebied van de privacy van mensen die een dergelijk assessment ondergaan: iemands DNA-profiel vormt tenslotte de bouwstenen van iemands lichaam. Dergelijke medische gegevens zijn erg privacygevoelig. In 2018 paste BrainCompass een deel van haar werkwijze aan op last van de Autoriteit Persoonsgegevens. Zodoende worden assessmentresultaten nog uitsluitend met de werknemer zelf gedeeld, en niet met de werkgever (Autoriteit Persoonsgegevens, 2018).

Ethiek begint wanneer we ergens een waardeoordeel over hebben. In hoeverre is het bijvoorbeeld ethisch juist om in de bus op te staan voor een ouder persoon wanneer alle zitplaatsen bezet zijn? De antwoorden op deze vragen kunnen we niet feitelijk vaststellen: hier is een waardeoordeel voor nodig. Datzelfde geldt voor de DNA-testen als assessmentmethode. De feitelijke vraag die hier gesteld kan worden is een andere vergeleken met de ethische vraag:

- *Feitelijke vraag*: in hoeverre is het mogelijk om iemands talent in een bepaalde beroepscontext (deels) vast te stellen op basis van een DNA-test?
- *Ethische vraag*: in hoeverre is het ethisch juist om iemands talent in een bepaalde beroepscontext (deels) vast te stellen op basis van een DNA-test?

Waar we ons bij de eerste vraag bezighouden met het vaststellen van feiten, houden we ons bij de tweede vraag bezig met een waardeoordeel over deze feiten. In de ethiek houden we ons bezig met de totstandkoming van zo'n waardeoordeel.

In sommige gevallen is zo'n waardeoordeel niet zo heel spannend. Zo zullen alle ethische theorieën beamen dat het moreel juist is om op te staan voor een ouder persoon wanneer alle zitplaatsen bezet zijn. Een waardeoordeel wordt echter lastiger wanneer er meerdere waardeoordelen mogelijk lijken te zijn in een situatie, en voor meerdere oordelen wat te zeggen valt. Dat is helemaal lastig wanneer de waardeoordelen over een feitelijke situatie elkaar tegenspreken. In zo'n situatie spreken we van een 'hard case', ook wel een moreel dilemma genoemd (Statman, 1996).

En moreel dilemma ontstaat wanneer op basis van een feitelijke situatie er meerdere waardeoordelen zijn die elkaar uitsluiten.

Moreel dilemma

Op basis van de casus 'Leiderschap? Het zit in je DNA!' kunnen we meerdere waardeoordelen vellen. We zouden kunnen stellen dat het moreel juist is om van een werknemer te verlangen dat de DNA-assessment wordt ondergaan. De test gaat sneller en is goedkoper dan de meer traditionele assessmentmethoden en leidt zeer waarschijnlijk tot nieuwe persoonlijke inzichten van de werknemer die zij/hij anders nooit zou hebben. Bovendien kan de werknemer op termijn wellicht beter functioneren in de organisatie omdat zij/hij beter kan plaatsen waar diens onderbuikgevoelens en intuïtie vandaan komen. Kortom: de waarden welvaart, accuraatheid en zelfreflectie worden zodoende nagestreefd.

We zouden echter ook kunnen stellen dat het moreel niet juist is om van je werknemer te vragen deze DNA-assessments af te staan. Het afstaan van een stuk van je lichaam ten behoeve van het werk kan op principiële bezwaren stuiten. Bovendien is het de vraag of een medewerker voldoende vrijheid voelt om 'nee' te zeggen tegen een dergelijk assessment: er is een ongelijkwaardige situatie tussen werkgever en werknemer die ervoor kan zorgen dat de werknemer wellicht over diens eigen grens heen gaat teneinde de baan of carrièremogelijkheid te behouden. Daarnaast is iemands DNA-profiel uniek en zeer persoonlijk. Het is als het ware iemands broncode. We zouden ons de vraag kunnen stellen of een werkgever daar wat mee te maken heeft. Anders geformuleerd: de waarden lichamelijke integriteit, autonomie en privacy worden wellicht aangetast.

Welk waardeoordeel je ook hebt ten aanzien van de casus, de beide oordelen die we hier schetsten sluiten elkaar uit: het eerste waardeoordeel kan niet samengaan met het tweede. Om het moreel dilemma op te lossen kunnen we gebruikmaken van de ethische wetenschappen.

1.2 Ethiek als wetenschap

In dit boek definiëren we ethiek als volgt:

Ethiek

Ethiek is de wetenschap die zich bezighoudt met het structureel analyseren en evalueren van de moraal.

Deze definitie kunnen we onderverdelen in vier elementen die nadere toelichting verdienen: moraal, structuur, analyseren en evalueren.

Moraal

Op de eerste plek houdt ethiek zich dus bezig met de vraag wat goed en fout is. Het overkoepelende begrip van wat het juiste is, wordt ook wel 'de moraal' genoemd. Ieder persoon, bedrijf, organisatie, land of volk heeft zo zijn eigen idee van wat juist is, en dus haar/zijn eigen moraal.

Structuur

Op de tweede plaats biedt ethiek als wetenschap een weloverwogen structuur aan het vraagstuk wat goed of fout is. Een discussie op de werkvloer over de casus 'Leiderschap? Het zit in je DNA!' zal ongetwijfeld niet uitblinken in gestructureerdheid. Zoals we in paragraaf 1.4 zullen zien, bestaat het gevaar argumenten uit verschillende vakgebieden te verpakken als een ethisch waardeoordeel, terwijl het dit lang niet altijd is. Het is dan ook belangrijk structuur aan te brengen in een ethische discussie, en in het nemen van een beslissing in een ethisch dilemma. Deze structuur wordt gezocht in twee wetenschappelijke benaderingen: analyseren en evalueren.

Analyseren

In geval van analyseren is de onderzoeker neutraal in de bevindingen, maar probeert zij/hij voornamelijk in kaart te brengen wat de ethische opvatting is van een individu of groep, en waarom. In de casus 'Leiderschap? Het zit in je DNA!' kan het bijvoorbeeld interessant zijn gedetailleerd in kaart te brengen wat een collega of studiegenoot zou antwoorden op een van de ethische vragen. Nog interessanter is om te herleiden waarom zij/hij dat vindt. Jijzelf als onderzoeker neemt daarin echter geen standpunt in.

Evalueren

Het uiteindelijk vellen van een waardeoordeel doe je door middel van evalueren, waarin je op basis van de zorgvuldig in kaart gebrachte gegevens zelf een standpunt inneemt en desgewenst toepast in je dagelijks handelen of beroepspraktijk. Met andere woorden: analyseren heeft tot doel kennis te vergaren, en evalueren heeft tot doel om een weloverwogen beslissing te nemen.

1.3 De moraal

Moraal

De moraal is iemands perceptie van wat ethisch juist is.

Bedrijfsmoraal

De moraal kun je bekijken op het niveau van het individu, maar ook op het niveau van georganiseerde verbanden, zoals een bedrijf, een land of zelfs groepen landen. Een veelvoorkomende term in het bedrijfsleven is bedrijfsmoraal, waaruit veelal de algemene visie op ethiek van een bedrijf blijkt.

In de gedragscode van Shell lezen we bijvoorbeeld dat het bedrijf bepaalde verwachtingen heeft van haar werknemers ten aanzien van ethiek: *'Bij Shell*

handelen we volgens onze gemeenschappelijke kernwaarden van oprechtheid, integriteit en respect voor mensen. Door ons hiervoor in te zetten in ons werkzame leven, dragen wij allen bij aan het beschermen en versterken van de reputatie van Shell' (Shell, 2015).

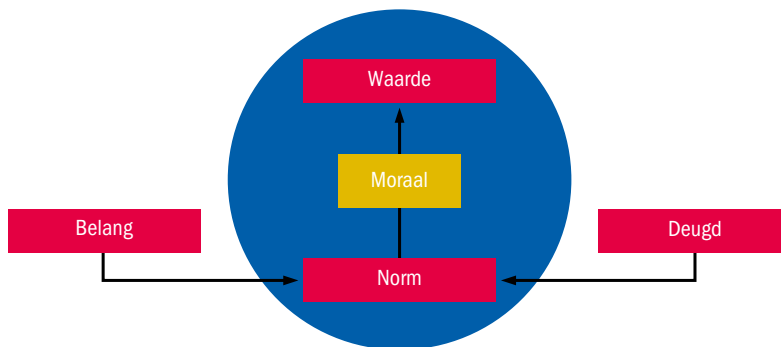
Uit deze omschrijving van (een deel van) de bedrijfsmoraal van Shell kun je nadere werkregels opmaken en principes waar je jezelf aan dient te houden. Die werkregels bevatten concrete regels (normen) en achterliggende principes (waarden). Zo lezen we verderop in de gedragscode: *'Wij tolereren geen enkele handeling of gedraging die vernederend, intimiderend of vijandig is. Behandel anderen met respect en vermijd situaties die als ongepast kunnen worden opgevat.'*

De waarde die we hieruit kunnen destilleren is 'respect'. Om deze waarde te realiseren moeten Shell-medewerkers zich aan de volgende norm houden: *'U mag geen ongepaste opmerkingen of grappen maken.'*

Om deze werkregels goed te kunnen naleven, zul je daarnaast dienen te beschikken over karaktereigenschappen (deugden) en benodigheden (belang) die dat mogelijk maken. Zo zal een Shell-medewerker een respectvol en empathisch persoon moeten zijn teneinde de hierboven genoemde norm te realiseren. Daarnaast is de beschikking over toegang tot de zogeheten Shell Ethics & Compliance Office soms nodig om in geval van twijfel op een juiste manier in overeenstemming te handelen met de gedragscode.

In figuur 1.1 is de relatie tussen moraal, normen, waarden, belang en deugd schematisch weergegeven. In de nu volgende paragrafen leggen we deze begrippen meer in detail uit.

FIGUUR 1.1 De relatie tussen moraal, normen, waarden, belang en deugd

1.3.1 Normen

De perceptie van wat juist is (de moraal), wordt gevormd door iemands normen en waarden. Deze twee woorden worden in het dagelijks taalgebruik vaak in één zinsnede gebruikt en komen niet vaak los van elkaar voor. Toch kan het van belang zijn het onderscheid tussen deze begrippen goed te doorgronden. Kort gedefinieerd kan het verband tussen normen en waarden als volgt beschreven worden:

Norm

Een norm is de manier waarop men een (of meerdere) waarde(n) wil realiseren.

Een veelvoorkomende norm is bijvoorbeeld het aloude concept: ‘dames gaan voor’. Een echte gentleman in gezelschap van een dame laat de vrouw voorgaan wanneer hij samen met haar door een deur moet. Dat kan hij bijvoorbeeld doen als uiting van respect voor de dame in kwestie. In deze situatie dient de norm ‘dames gaan voor’ ter realisatie van de waarde ‘respect’. Een norm is daarmee dus een regel die men kan herkennen aan iemands gedrag waarbij deze regel wordt opgevolgd.

Individuele normen

Dat gedrag kan zeer individueel bepaald zijn of juist zeer collectief gedeeld. Zo zal iedere student zijn of haar eigen ochtendroutine hebben alvorens op tijd in de collegebanken te verschijnen, teneinde de waarde ‘punctualiteit’ en ‘kennis’ te realiseren. En iedere docent zal op haar eigen unieke manier reageren op een student die te laat komt, omdat de ochtendroutine wat meer tijd nodig bleek te hebben dan aanvankelijk gepland. Ook de docent zal de waarden ‘punctualiteit’ en ‘kennis’ proberen te realiseren met diens reactie, of misschien wel de waarde ‘fatsoen’ of ‘respect’ proberen te benadrukken. Dergelijke normen zijn doorgaans geen onderdeel van een bedrijfscultuur, politieke ideologie of onderdeel van culturele opvattingen of tradities, maar zeer afhankelijk van de persoon. We noemen ze dan ook individuele normen.

Collectieve normen

Andere normen zijn daarentegen juist collectieve normen, en de naleving daarvan wordt door een (sub)cultuur verwacht, waarbij afwijking van de norm als onethisch ervaren wordt. Een dergelijke perceptie van wat moreel juist is, kan men delen op allerlei niveaus. Het kunnen normen zijn binnen een studentenwerkgroep of studievereniging, normen die binnen een bedrijf of bedrijfstak gelden, normen die ingegeven worden vanuit iemands cultuur of religie. Zoals je in het bericht ‘Een wijntje bij de lunch mag best, toch?’ kunt zien, wordt in verschillende landen op een andere manier aangekeken tegen het drinken van een alcoholische consumptie tijdens de lunch op een werkdag. Deze culturele norm varieert dus nogal, en leidt dan snel tot een conflict in een internationaal opererend bedrijf, zoals KLM. Waar de stewardessen in kwestie zich waarschijnlijk van geen kwaad bewust waren en in hun ogen ‘normaal’ handelden in overeenstemming met hun normen over alcoholgebruik, werden ze ontslagen op basis van de – tegengestelde – normen die in het thuisland van KLM algemeen aanvaard zijn. In hoofdstuk 9 gaan we nader in op cultuurverschillen en ethiek.

● www.rtlnieuws.nl

Een wijntje bij de lunch mag best, toch?

In landen als België en Frankrijk kijkt men er minder van op, maar in Nederland is het nog steeds ‘not done’. Een wijntje bij de lunch. Twee KLM-stewardessen zijn ervoor ontslagen. De twee vrouwen dachten dat één wijntje geen kwaad kon. Ze vlogen immers toch pas ‘s avonds. De KLM dacht daar anders over en ontsloeg de stewardessen.

Regels zijn regels, vindt KLM. En hoe je er ook over denkt, deze regels zijn heel duidelijk. Cabinepersoneel mag in de tien uur voor aanvang van een dienst geen alcohol drinken. De vakbond voor cabinepersoneel VNC vindt dat ze te zwaar gestraft zijn, maar omdat het om twee leidinggevendenden gaat, rekent de KLM hen dit zwaar aan.

In België en Duitsland is het een stuk normaler dan hier om een wijn of een bier bij de lunch te bestellen. In Denemarken waren ze hier ook fan van, maar die gewoonte is echt aan het afnemen. Steeds meer Denen geloven dat werk en alcohol niet samengaan. (...)

In Nederland is 1 op de 100 drankjes die bij de lunch wordt gedronken alcoholisch. Brave Hendrikken zijn we. Dit is helemaal niets vergeleken met andere landen. In Frankrijk wordt er meer gedronken tijdens de lunch: 1 op de 8. In België is dit 1 op de 6. De Spanjaarden spannen de kroon: 1 op de 5 drankjes tijdens de lunch is alcoholisch.

20 september 2012

In sommige gevallen zouden we kunnen stellen dat bepaalde normen een universele werking hebben, omdat vrijwel ieder mens het erover eens is dat het een goed idee is deze normen na te leven. Dergelijke normen zijn universele normen. We zagen al eerder een algemeen gedeelde norm met een welhaast mondiale reikwijdte: 'wanneer een oud persoon de bus binnenkomt en er geen zitplaatsen meer over zijn, bied je je zitplaats aan'. De achterliggende waarde is dan 'respect'. Een bekend en meer formeel voorbeeld van dergelijke universele normen kunnen we vinden in de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens (UN General Assembly, 1948), waarin belangrijke normen opgeschreven staan die ertoe moeten leiden dat ieder mens zonder uitzondering een menswaardig bestaan kan leiden. Zo staat in artikel 3: *'Eenieder heeft het recht op leven, vrijheid en onschendbaarheid van zijn persoon.'*

Universele
normen

De Universele Verklaring voor de Rechten van de Mens is opgeschreven in een politieke verklaring die op schrift is gesteld. We spreken dan van geschreven normen. Een norm kan dus zodoende ook georganiseerd of soms zelfs verplicht zijn om na te leven in een bepaalde samenleving. De norm 'voor een rood stoplicht moet je stoppen' dient ter realisatie van de waarde 'veiligheid' en is in de meeste landen vastgelegd in wetgeving. Hoewel het recht een totaal andere discipline is vergeleken met ethiek, bestaat er hier een duidelijke overlap.

Geschreven
normen

Daarnaast kunnen normen buiten een juridisch kader gecodificeerd worden. Voorbeelden hiervan zijn de statuten van een vereniging of bedrijf, spelregels van een sport, huisregels van een gebouw of een gedragscode in het bedrijfsleven. Een voorbeeld van een dergelijke gedragscode zagen we eerder in dit hoofdstuk toen we de gedragscode van Shell bespraken.

Kort samengevat kan men dus individuele normen onderscheiden van collectieve normen. De strekking van collectieve normen kan variëren van een bijna universele reikwijdte tot een klein subcultuur. Collectieve normen zijn veelal cultureel of religieus bepaald. Sommige van deze normen zijn opgeschreven ter naleving.

Het is echter zinnig kritisch te blijven ten aanzien van de relatie tussen de norm en de waarde door voortdurend te blijven controleren of het naleven van de norm wel leidt tot het realiseren van de beoogde waarde. De redenering ‘regels zijn regels’ is een cirkelredenering. Wanneer je docent deze redenering ooit gebruikt: roep haar/hem gerust tot de orde! Het doel om een norm na te leven is nooit de norm zelf, maar de achterliggende waarde. Wanneer de reflectie op deze achterliggende waarde ontbreekt, is de zin van de norm ook verdwenen. Het voorbeeld ‘Dames gaan voor: respect, of toch wat anders?’ geeft dit goed weer: hierin zien we dat dezelfde norm nageleefd kan worden teneinde nogal uiteenlopende waarden te realiseren.

Dames gaan voor: respect, of toch wat anders?

Situatie 1

Ewa en William staan in een leslokaal voor een gesloten deur, en willen toevallig graag beiden door de deur stappen om in de gang van het gebouw te komen. William houdt de deur voor Ewa open en laat haar voorgaan.

het punt een schimmige kroeg binnen te gaan om de weg te vragen, hoewel ze niet zeker weten of het daarbinnen wel helemaal pluis is. William laat met een genereus gebaar Ewa voor gaan, zodat ze als eerste naar binnen kan lopen.

Situatie 2

Ewa en William zijn op vakantie in New York en zijn in een nogal slechte buurt terecht gekomen. De sfeer is grimmig, en ze horen zelfs schoten even verderop. Ze staan op

Situatie 3

Ewa en William staan onder een smalle, steile trap, en willen toevallig graag beiden naar boven. Ewa draagt een rokje. William laat Ewa voorgaan bij het beklimmen van de trap.

1.3.2 Waarden

Waarde

Een waarde is het uiteindelijke doel dat gerealiseerd wordt door het naleven van bepaalde normen.

Een waarde wordt altijd omschreven als een abstract begrip in de vorm van een zelfstandig naamwoord (en dus nooit als een activiteit). Denk aan termen als: liefde, respect, waardigheid, veiligheid, welzijn, weelde, gezondheid, vriendschap, reflectie, bezinning, woede, haat, vergelding, gelijkheid, plezier, lust, vrijheid, privacy en eigendom. Ter contrast: een norm omschrijf je juist als een activiteit, met daarin een werkwoord.

Hiervoor is reeds uiteengezet dat het zinnig is om kritisch te blijven ten aanzien van de relatie tussen een norm en de achterliggende waarde. Daarnaast is er ook een andere relatie waar zorgvuldig over nagedacht dient te worden, namelijk de relatie tussen verschillende waarden, zeker wanneer ze leiden tot tegenstellingen.

In de openingscasus van dit hoofdstuk ‘Leiderschap? Het zit in je DNA!’ zagen we al dat in een bepaalde situatie sommige waarden elkaar in de weg kunnen zitten. We zagen dat enerzijds het vervullen van de norm ‘we verlangen van een medewerker deel te nemen aan het DNA-assessment’ kan leiden tot de realisatie van de waarden welvaart, accuraatheid en zelfreflectie. Anderzijds kan het niet deelnemen juist leiden tot de realisatie van de waarden

lichamelijke integriteit, autonomie en privacy. Deelnemen zou immers deze waarden kunnen aantasten. Deze situatie is verbeeld in figuur 1.2.

FIGUUR 1.2 De relatie tussen normen en waarden bij de casus 'Leiderschap? Het zit in je DNA!'

De vraag is nu: hoe bepaal je welke waarde in deze situatie mag prevaleren boven de andere waarde? Dit is onderdeel van een ethisch dilemma en zal door verschillende mensen uiteenlopend beoordeeld worden. Is het echter mogelijk om in zijn algemeenheid te zeggen dat sommige waarden nu eenmaal belangrijker zijn dan andere? Sommige ethici vinden van wel. Milton Rokeach (1973, 1979) bijvoorbeeld stelt dat er een verschil is tussen zogeheten 'terminal values' en 'instrumental values'. 'Terminal values' zijn de allerbelangrijkste waarden in het leven waar we niet zonder kunnen, en vormen een levensdoel op zich. 'Instrumental values' zijn waarden die ons daarbij helpen, maar zijn geen doel op zich. Deze waarden zijn eerder waarden die een bepaald wenselijk gedrag behelzen die er toe bijdragen de 'terminal values' te kunnen realiseren.

Terminal values

Instrumental values

Wanneer we naar de lijst waarden van Rokeach kijken (zie kader), zien we dat bij 'instrumental values' bijvoorbeeld 'ambitie' staat. Wanneer we normen als 'studeer iedere dag hard' en 'werk gedisciplineerd' in acht nemen, zullen we ongetwijfeld onze ambities verwezenlijken, en zodoende deze waarde realiseren. Echter, 'ambitie' is als zodanig geen doel op zich: dat zal in deze context veel eerder 'wijsheid' zijn, omdat je veel geleerd hebt, 'voldoening' of wellicht 'een comfortabel leven', omdat je door deze ambitie een goede baan hebt weten te krijgen.

Niet iedereen is het hier overigens mee eens. Het werk van Rokeach – hoe gedegen ook – kan bekritiseerd worden. Het voornaamste kritiekpunt lijkt te zijn dat in de onderzoeksmethode van Rokeach er onvoldoende rekening is gehouden met de verschillende (culturele) interpretaties van de door hem in kaart gebrachte waarden. Neem nu het woord 'vrijheid': dit heeft lang niet overal dezelfde betekenis, zoals we in hoofdstuk 2 zullen zien. Een dergelijk interpretatieverschil maakt het minder plausibel dat er universele waarden zijn en dat er een hiërarchie bestaat tussen terminal en instrumental values (Keith & Iain, 1993).

De waarden van Rokeach

De zogeheten 'terminal values' zijn: ware vriendschap, volwaardige liefde, zelfrespect, geluk, innerlijke harmonie, gelijkheid, vrijheid, genot, sociale erkenning, wijsheid, zelfbehoud, een veilige gezinssituatie, nationale veiligheid, voldoening, een mooie wereld, een vreedzame wereld, een comfortabel leven, en een opwindend leven.

De zogeheten 'instrumental values' zijn: opgewektheid, ambitie, liefde, zuiverheid, moed, beleefdheid, eerlijkheid, verbeelding, onafhankelijkheid, intellect, ruimdenkendheid, logica, gehoorzaamheid, behulpzaamheid, verantwoordelijkheid en vergiffenis.

1.3.3 Deugden

Het naleven van normen ter realisatie van waarden kan vaak niet zonder dat een persoon over bepaalde karaktereigenschappen beschikt.

Deugd

Een deugd is een bepaalde eigenschap die nodig is om een norm succesvol te kunnen naleven.

Iemand die graag op tijd komt bij een afspraak ter realisatie van de waarde 'beleefdheid', dient daarvoor stipt te zijn. Men dient met andere woorden te beschikken over een deugd die het mogelijk maakt om op tijd te komen. Omdat dit iets over een persoon zegt, wordt een deugd vaak als bijvoeglijk naamwoord of bijwoord gebruikt. Bijvoorbeeld: 'hij is een egoïstische man' of 'die vrouw is heel precies'. Dit neemt niet weg dat de deugd zelf ook als een zelfstandig naamwoord geformuleerd kan worden, zoals in dit geval 'egoïsme' of 'precisie'.

Het zal duidelijk zijn dat wanneer men niet, of slechts deels, over een bepaalde eigenschap beschikt terwijl deze nodig is voor het naleven van een norm, het voor die persoon geen eenvoudige opgave zal zijn deze norm daadwerkelijk na te leven. Voor een student die niet bepaald stipt is, zal het bijvoorbeeld meer inspanning vergen op tijd aanwezig te zijn bij een college, dan voor een student die van nature erg stipt is. Anderzijds is het voor de persoon die wel over een bepaalde eigenschap beschikt soms lastig te begrijpen waarom de ander niet of moeilijk in staat is bepaalde normen na te leven.

Ook in de beroepspraktijk spelen deugden een belangrijke rol, en sommige karaktereigenschappen kunnen haast niet ontbreken bij het uitvoeren van een bepaalde professie. Dat komt goed naar voren in het voorbeeld 'De tanden van Luis Suárez': we verwachten van een professioneel voetballer dat hij beschikt over de karaktereigenschap 'kalmte' om de norm 'gebruik geen fysiek geweld tijdens het voetballen' teneinde de waarde 'fair play' te waarborgen. In het andere voorbeeld 'Charismatisch leiderschap' zien we dat er een verband kan bestaan tussen het hebben van bepaalde karaktereigenschappen en het realiseren van normen en waarden die horen bij succesvol leidinggeven.

De tanden van Luis Suárez

Wereldwijd werd met afkeuren gereageerd op Luis Suárez (Uruguay), die tijdens de WK van 2014 zijn tegenstander Giorgio Chiellini (Italië) in diens schouder beet. Het was niet de eerste keer in zijn carrière dat Suárez op spannende momenten zijn zelfbeheersing verloor en zijn tanden letterlijk in een tegenstander zette. In een dergelijke situatie verwacht men van een voetballer op dat niveau dat hij over de eigenschap 'kalmte' beschikt, om zodoende de norm 'maak geen ongepast fysiek contact met een tegenspeeler' te kunnen naleven, teneinde de waarde 'fair play' of 'vrede' te realiseren. Helaas beschikte Suárez niet over de vereiste eigenschap 'kalmte', maar veel eerder over

de tegenovergestelde eigenschap 'opvliegenderheid'. Uit de berichtgeving in de media bleek dat men zich daarin weinig kon verplaatsen. Ook de FIFA kon deze handelwijze niet waarderen en besloot hem dan ook te schorsen voor negen interlands, een geldboete op te leggen en een stadionverbod uit te vaardigen voor maar liefst vier maanden. Het feit dat Suárez een voorbeeldfunctie had ten aanzien van de vele miljoenen kijkers wereldwijd, speelde hierbij een nadrukkelijke rol (FIFA press release, 24 juni 2014). Suárez zelf trok zich weinig van de internationale kritiek aan en vocht de beslissing – overigens tevergeefs – aan.

Charismatisch leiderschap

Er is veel onderzoek gedaan naar welke karaktereigenschappen een goed leidinggevende zou moeten hebben om succesvol te kunnen zijn. Wanneer een leidinggevende zichtbaar charismatisch is, en zijn visie ten aanzien van de organisatie op een heldere en eloquente wijze kan overbrengen, dan is dat een goed begin. Zeker wanneer degenen die zij/hij aan moet sturen het gevoel hebben dat de normen en waarde die de leidinggevende uitdraagt, ook die van henzelf zijn (Hayibor et al., 2011). Organisaties zijn door de jaren heen doorgaans complexer en veelzijdiger geworden, en de taken die binnen een aan te sturen team uitgevoerd moeten worden, zijn daarvoor minder eenvoudig definieerbaar en meer divers (Bass & Steidlemeier, 1999).

Er is zodoende in mindere mate behoefte aan autoritair en dominant leiderschap, maar juist aan leidinggevendenden die ondersteunende, empathische, zorgzame en bedachtzame karaktereigenschappen hebben (House & Howell, 1992). Andere onderzoekers stellen dat – hoewel er aantoonbare verschillen per cultuur zijn – enkele karaktereigenschappen van charismatische leidinggevendenden welhaast universeel vastgesteld kunnen worden. Het betreft mensen die visie hebben, geloofwaardig zijn, doorzettingsvermogen hebben, zichzelf willen opofferen, eloquent zijn en bemoedigend zijn ten aanzien van de creatieve en intellectuele ontwikkeling van diens medewerkers (Bass, 1985; Javidan & Carle, 2004).

In de psychologische en pedagogische wetenschappen vindt een interessante discussie plaats waarin men probeert vast te stellen wat voornamelijk iemands eigenschappen bepaalt: 'nature' of 'nurture'? Met andere woorden: heeft men bepaalde eigenschappen van nature, omdat men er nu eenmaal mee geboren wordt (nature), worden eigenschappen daarentegen door opvoeding en onderwijs bijgebracht (nurture), of is het wellicht een combinatie van beide? Doorgaans gaat men ervan uit dat het een combinatie van beide is, maar dat opvoeding en educatie een aantoonbaar prominente rol kunnen spelen in de vorming van iemands karaktereigenschappen (Stiles, 2011).

Nature v. nurture
debat

1.3.4 Belang

Ter naleving van een norm met als doel een waarde te realiseren, heb je niet alleen eigenschappen nodig die dat mogelijk maken. Je hebt daarnaast in veel gevallen ook materiële en immateriële zaken nodig om de norm te kunnen realiseren.

Belang

Onder belang verstaan we materiële en immateriële benodigdheden voor het naleven van een norm.

De norm 'eet iedere dag vier ons groente' dient ter realisatie van de waarde 'gezondheid'. Het wordt alleen lastig deze norm na te leven wanneer je geen toegang tot deze voeding hebt. Dat kan zijn omdat je op een plek woont waar groente simpelweg niet voorradig is of omdat je geen financiële middelen hebt om deze groente aan te schaffen. De groente zelf, of het geld om deze groente van te kopen, zijn in dit geval het belang dat je hebt om de norm in kwestie na te leven.

Wanneer iets in ons belang is, kan dit op ten minste drie manieren een probleem opleveren:

- 1 Iets wat in mijn belang is, staat haaks op het belang van een ander.
- 2 Er bestaat niet genoeg voor iedereen van iets wat in mijn belang is, en zodoende moeten we erom wedijveren.
- 3 Iets wat in mijn belang is ter realisatie van een bepaalde waarde, leidt tegelijkertijd tot een afbreuk van andere waarden die ik ook wil nastreven.

Een voorbeeld van het eerste vinden we wanneer er een groot dancefestival georganiseerd wordt in de buurt van een woonwijk. Een van de waarden van een dancefestival zal zijn 'genot', met als norm 'met zo veel mogelijk mensen dansen op beukende muziek'. Nogal essentieel daarvoor is uiteraard het hebben en gebruiken van een grootse geluidsinstallatie, waarover de dj zijn klanken ten gehore kan brengen. De geluidsinstallatie is dus het belang van het dancefestival. Maar er zijn uiteraard ook mensen die vlakbij dit festival wonen en gedurende het festival waarschijnlijk geen oog dicht kunnen doen omdat de muziek zo hard is. Deze mensen hebben ook een belang, en dat is een rustige woonplek ter realisatie van de waarde 'woongenot'. Vanuit die invalshoek valt het goed voor te stellen dat deze mensen niet bepaald blij zijn met het bestaan van dit festival. Hier zie je dus dat twee verschillende belangen, ter realisatie van verschillende waarden, niet goed samengaan.

Een tweede probleem ontstaat wanneer meerdere personen hetzelfde nodig hebben, maar er onvoldoende is om ieders belang te kunnen vervullen. Dat is zo wanneer er een schaarste is aan deze materiële behoeften. In essentie is onze economie gebaseerd op de aanname dat er een schaarste is aan middelen, en dat de vraag naar en het aanbod van deze schaarse middelen de prijs bepaalt die we ervoor moeten betalen om deze middelen te kunnen bezitten. Dat betekent dus ook vrijwel per definitie dat er mensen zijn die zich de benodigde producten niet kunnen veroorloven en op zoek zullen moeten gaan naar een alternatief.

Een geopolitieke weerslag hiervan vinden we in het haast eindeloze territoriale conflict in de Zuid-Chinese Zee. De omringende landen China, Vietnam, de Filipijnen, Maleisië, Brunei en Taiwan claimen dat een (groot) deel van de Zuid-Chinese Zee behoort tot hun territoriale wateren. De betwiste zee is niet alleen strategisch erg belangrijk, maar vormt ook een belangrijke bron

van grondstoffen, zoals vis en olie (Roszko, 2016). Met enige regelmaat leiden de claims tot internationale spanningen en (kleine) schermutselingen over en weer (Thayer, 2011), zoals we in het krantenartikel kunnen lezen. De betrokken landen hebben ieder een geopolitieke strategie om ervoor te zorgen dat ze zo veel mogelijk aanspraak kunnen maken op deze grondstoffen, en zijn ook bang om deze aanspraak kwijt te raken (Lyle, 2011).

AD, 6 SEPTEMBER 2016

Vietnamese boot zinkt na aanval Chinezen

Een Vietnamese vissersboot is gezonken nadat het was geramd door een Chinees schip. Dat gebeurde ongeveer 31 kilometer van een Chinees booreiland in de Zuid-Chinese Zee in de buurt van de betwiste Paracel-eilanden, dat ook door de Vietnamezen wordt opgeëist. Het ministerie van Buitenlandse Zaken van Vietnam heeft het incident bevestigd.

De tien vissers aan boord werden gered door andere Vietnamese boten. Niemand raakte gewond. Volgens het hoofd van de Vietnamese kustwacht kwam de vissersboot uit Da Nang, in het midden van het land. 'Het werd opzettelijk omcirkeld door 40 vissersboten uit China voordat het werd aangevallen door een Chinees schip.' (...)

Olie

De spanning tussen de buurlanden loopt de laatste tijd hoog op. China haalde noodgedwongen duizenden burgers terug uit Vietnam, nadat woedende betogers hun woede hadden gekoeld op Chinese arbeiders en bedrijven. Bij die rellen kwamen zeker twee Chinezen om het leven. China en Vietnam bakkeleien al decennia om de zeggenschap over de Paracel-eilanden. Het gebied is rijk aan olie. Een Chinees boorplatform heeft de gemoederen in Vietnam ernstig verhit. Het ligt 240 kilometer uit de kust van Vietnam en 330 kilometer ten zuiden van het Chinese eiland Hainan. Hanoi overweegt juridische stappen te nemen over het omstreden boorplatform.

Ten slotte kan een probleem zich voordoen wanneer jouw belang ter realisatie van een waarde tegelijkertijd de realisatie van andere waarden in de weg staat. Het zal menig student wel eens zijn overkomen dat op een avond diverse alcoholische versnaperingen het belang zijn om de norm 'feest vieren' na te leven, met als achterliggende waarde 'plezier'. Dit zal dan ongetwijfeld de volgende ochtend in de weg staan aan de realisatie van de waarde 'kennis', wanneer dezelfde student een poging doet om iets op te steken in de collegebanken.

1.4 Structureel analyseren

Ethiek als wetenschappelijke discipline analyseert op een structurele manier de moraal. Veelal bestaat deze analyse uit een overzichtelijke opsomming van diverse ethische stromingen. Vervolgens wordt uitgelegd hoe men zou moeten handelen volgens deze stromingen. Wat vaak ontbreekt is een methodologische aanpak in het aanbrenge van structuur in deze analyse. De in dit boek gehanteerde methode vergelijkt verschillende ethische opvattingen over de moraal op basis van gelijkwaardigheid. We noemen deze methodologische aanpak het ethisch vergelijken op basis van functionalisme.

Functionalisme

Functionalisme

Functionalisme is het vergelijken van verschillende oplossingen van een zelfde probleemstelling op basis van functionele gelijkwaardigheid.

Dat is nogal een mond vol en heeft enige toelichting nodig.

www.rtlnieuws.nl

Te veel testosteron

Topatleten reageren op uitspraak IAAF over Semenya: 'goed' en 'verschrikkelijk oneerlijk'.

'Goede uitspraak' tot 'wat een klootzakken'. Twee bekende Nederlandse oud-topatleten reageren heel verschillend op de uitspraak van het internationaal sporttribunaal CAS. Die bepaalde vandaag dat vrouwen die van nature een hoge testosteronwaarde hebben, niet zonder medicatie mogen deelnemen aan wedstrijden bij de vrouwen.

De Zuid-Afrikaanse atlete Caster Semenya (28) had een zaak aangespannen tegen de nieuwe regels van de internationale atletiekfederatie IAAF. Die wil dat vrouwen met een te hoge testosteronspiegel medicijnen gaan slikken om de waarde van dat hormoon te verlagen. Die zaak heeft Semenya dus verloren. Als ze nu nog mee wil doen aan wedstrijden, moet ze medicijnen gaan slikken om de testosteronspiegel in haar lichaam te verlagen.

'Moeilijke en delicate zaak'

'Ik denk dat het een goede uitspraak is', zegt Ellen van Langen, 800 meterkampioene en in 1992 winnaar van een gouden medaille op de Olympische Spelen. Maar ze noemt het ook een 'moeilijke' en 'delicate' zaak. Atletes met een zodanige hormonale afwijking zorgen ervoor dat er geen eerlijk speelveld is, stelt ze.

Volgens de federatie zou de 28-jarige Semenya door de spierversterkende werking van testosteron onevenredig voordeel hebben ten opzichte van de meeste andere vrouwen, die deze afwijkende waarden niet hebben. Van Langen is het daarmee eens. 'Je kan bijna niet anders dan deze beslissing nemen.'

'Wat een klootzakken'

Nelli Cooman is het er juist helemaal niet mee eens. 'Wat een klootzakken', zegt de oud-sprintkampioen als ze het nieuws hoort. 'Ik vind dat als ze hormonen moet gaan slikken, dat wij als mensen voor God spelen. Dat moeten we niet willen.' Cooman werd twee keer wereldkampioen en zes keer Europees kampioen.

Ze vindt de uitspraak 'verschrikkelijk oneerlijk' omdat Semenya er niks aan kan doen dat ze veel van het mannelijke hormoon testosteron in haar lichaam heeft. 'Het is erg genoeg voor haar dat ze geen kinderen kan krijgen. En hoeveel harder dan de andere dames loopt ze nu eenmaal? Het is oneerlijk, verschrikkelijk oneerlijk. Het is discriminatie.'

1 mei 2019

Functionalisme is dus een vergelijkende methode (Wernaart, 2013). De toegevoegde waarde van vergelijken schuilt hem er met name in dat wanneer verschillende oplossingen voor een moreel probleem structureel naast elkaar gezet worden, je een schat aan informatie ophaalt. Daarin zit veel potentie. Ten eerste omdat je simpelweg meer weet dan voorheen en ook eens wat verder hebt gekeken dan je normaal gesproken zou doen. Daarnaast omdat je beter kunt doorgronden wat een ander denkt en vooral ook waarom deze persoon zo denkt. Dat komt vooral omdat je nu minder in de verleiding komt om andersdenkenden van je gelijk te overtuigen. Je hoeft het namelijk helemaal niet eens te zijn met de ander: je kunt een zienswijze begrijpen, maar tegelijkertijd geen begrip hebben voor deze zienswijze. Het begrijpen van een andere zienswijze is praktisch goed bruikbaar in veel denkbare beroepen.

Functionalisme werkt als volgt: in de vergelijking ga je allereerst uit van een moreel dilemma. Dat is het centrale uitgangspunt van de vergelijking. De uitspraak van het Internationaal Sporttribunaal (CAS) omtrent de testosteronwaarden van vrouwelijke atleten is het sluitstuk van zo'n moreel dilemma. Feitelikheden kunnen hier tenslotte de zaak niet oplossen. We kunnen hooguit vaststellen dat er vrouwen met aangeboren hoge testosteronwaarden zijn, en dat het gevolg hiervan kan zijn dat ze daardoor een betere sportprestatie kunnen neerzetten vergeleken met vrouwen die dat niet hebben. Het antwoord op de vraag in hoeverre dit eerlijk is, behelst een waardeoordeel, en geen feitelijk oordeel.

Zodoende zouden we het morele dilemma in deze zaak als volgt kunnen formuleren: *'In hoeverre mogen vrouwen met een natuurlijk hoog testosteronlevel op gelijke voet met andere vrouwelijke atleten deelnemen aan atletiekwedstrijden?'*

Het morele dilemma kan op verschillende manieren beantwoord worden, afhankelijk van de normen en waarden die aan het antwoord ten grondslag liggen. De volgende stap is dan ook het in kaart brengen van de mogelijke antwoorden op het morele dilemma. Dat kan op kleine schaal, bijvoorbeeld in een discussie in de klas waarin je de verschillende zienswijzen van je klasgenoten samenvat. Dat kan ook op een grotere schaal, waarin je bijvoorbeeld de verschillende zienswijzen per cultuur, per politieke groep of ethische stroming samenvat. Zoals we zien in het web-bericht hield het morele dilemma over de testosteronwaarden bij atleten de gemoederen nogal bezig. Niet alleen op individueel niveau, maar ook bijvoorbeeld op het niveau van een atletiekbond, of op landelijk niveau: Zuid-Afrika overwoog medio 2019 om naar de burgerrechter te stappen om de uitspraak van het Internationaal Sporttribunaal aan te vechten.

Het antwoord op het morele dilemma komt eigenlijk neer op de formulering van normen die het morele dilemma moeten oplossen. In een functionele methode zijn alle antwoorden functioneel gelijkwaardig. Dat wil zeggen dat, doordat ze een antwoord op hetzelfde morele dilemma geven, ze een zelfde ethische functie hebben, en daardoor dus gelijkwaardig zijn aan elkaar. Bovendien is het – zoals we eerder zagen – niet mogelijk om feitelijk vast te stellen wanneer het ene waardeoordeel beter is dan het andere.

Antwoorden ten aanzien van de vraag die hiervoor is gesteld, zouden kunnen zijn:

Moreel dilemma

Normen

- 1 Vrouwen met een natuurlijk hoog testosteron-level mogen op gelijke voet meedoen aan atletiekwedstrijden met andere vrouwelijke atleten.
- 2 Vrouwen met een natuurlijk hoog testosteron-level mogen alleen op gelijke voet meedoen aan atletiekwedstrijden met andere vrouwelijke atleten wanneer ze medicatie slikken die hun natuurlijke testosteron-level omlaag haalt.
- 3 Vrouwen met een natuurlijk hoog testosteron-level mogen alleen op gelijke voet meedoen aan atletiekwedstrijden met vrouwelijke atleten met een vergelijkbaar testosteron-level.

In de ethiek zijn door verschillende ethici vuistregels opgesteld waarvan zij vinden dat die in acht genomen moeten worden bij het naleven van dergelijke normen. Deze worden nader toegelicht in hoofdstuk 3.

Een laatste stap is om te verklaren waarom deze antwoorden op die manier gegeven worden. Wat schuilt er nu achter het antwoord dat maakt dat deze persoon (of groep) dat zo vindt? Een goede manier om daarachter te komen is proberen te achterhalen wat de achterliggende waarden zijn die ten grondslag liggen aan het gegeven antwoord.

Waarden

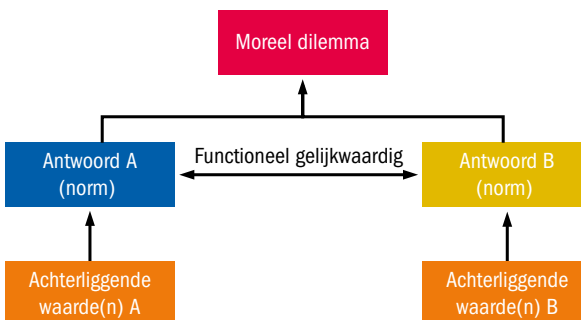
Het interessante aan de testosteron-casus is dat zeer waarschijnlijk alle drie de antwoorden op het morele dilemma dezelfde waarde proberen te realiseren, namelijk 'gelijkwaardigheid':

- 1 Gelijkwaardigheid, omdat iedereen mag meedoen aan een atletiekwedstrijd zoals ze geboren zijn, ongeacht testosteron-level.
- 2 Gelijkwaardigheid, omdat iedereen op basis van hetzelfde (lage) testosteron-level mag meedoen aan een atletiekwedstrijd.
- 3 Gelijkwaardigheid, omdat iedereen op basis van hetzelfde (hoge) testosteron-level mag meedoen aan een atletiekwedstrijd.

Het is van belang om te achterhalen wat de oorzaak is van het feit dat iemand voor een bepaalde norm en achterliggende waarde kiest. Zeker wanneer er sprake is van een conflict tussen de moraal van de een met de moraal van de ander.

In figuur 1.3 is de beschreven functionalistische methode schematisch weergegeven. Zoals we zullen zien in hoofdstuk 4 worden elementen van deze functionalistische methode geïntegreerd in het ethische beslissingsmodel.

FIGUUR 1.3 De functionalistische methode in ethiek

1.5 Structureel evalueren

Waar we met structureel analyseren vooral proberen te begrijpen en te verklaren waarom iemand (of een groep mensen) een bepaald antwoord op een ethische vraag geeft, is het doel van structureel evalueren om op een gefundeerde manier de beste oplossing te kiezen. Het grootste verschil met structureel analyseren is dat de gegeven antwoorden op een ethische vraag nu niet meer op basis van functionele gelijkwaardigheid in ogen-schouw worden genomen, maar dat er één oplossing verkozen wordt boven alle andere, omdat deze volgens degene die de keuze maakt de beste is. De normen en waarden van de persoon die de keuze maakt, zullen hierbij een belangrijke richtlijn zijn.

In hoofdstuk 2 bespreken we factoren die invloed hebben op hoe deze normen en waarden bij een ethisch dilemma tot stand komen, in hoofdstuk 3 koppelen we normen en waarden aan ethische stromingen, en in hoofdstuk 4 gaan we nader in op de structurele evaluatie in de context van een ethisch beslissingsmodel.

1.6 Ethiek in relatie tot andere disciplines

In de context van veel vakgebieden wordt de vraag gesteld of iets moreel juist is. Ethiek wordt dan dus toegepast in een concrete setting. We spreken dan niet voor niets van toegepaste ethiek.

Wanneer we ethiek toepassen in een beroepsmatige context wordt ook wel de term beroepsethiek gebruikt. Denk aan rechtsethiek, medische ethiek, bio-ethiek, journalistieke ethiek, ethiek in de psychologie, of bedrijfsethiek. Ethiek geeft dan een morele invalshoek aan een vakgebied. In de praktijk zien we echter dat de invalshoek van het vakgebied en de ethische vraagstukken die daarin voorkomen in elkaar overvloeien en niet altijd helder uit elkaar gehouden worden.

Toegepaste ethiek

Beroepsethiek

En invalshoek is een benadering ten aanzien van een situatie die hoort bij een bepaalde wetenschappelijke discipline.

Invalshoek

Het kan in een debat zinnig zijn om argumenten voor en tegen een stelling binnen een zelfde discipline te houden, om het gesprek zuiver te houden en diepgang te bevorderen. Binnen een invalshoek kun je immers verschillende opvattingen hebben over de kwestie, die op deze manier voldoende diepgaand aan het licht kunnen komen.

Een opvatting is een zienswijze binnen een invalshoek.

Opvatting

Aan de andere kant kun je door een kwestie vanuit verschillende invalshoeken te bekijken, juist een breed beeld vormen van wat verstandig is om te doen. In figuur 1.4 zien we de correlatie tussen invalshoek en opvatting nog eens schematisch weergegeven.

FIGUUR 1.4 Invalshoek en opvatting

• nos.nl/op3

Omstreden maagdenvliesherstel is verdienmodel voor klinieken

Als maagd het huwelijk in en vooral: bloeden in je huwelijksnacht. Voor sommige meisjes of hun ouders is dit zo belangrijk, dat zij er een operatie voor over hebben. Voor commerciële klinieken is dit een gat in de markt, blijkt uit onderzoek van NOS op 3.

Als een meisje geen maagd meer is en dat wil verhuilen, kan ze er in Nederland voor kiezen om een maagdenvlieshersteloperatie uit te laten voeren. Dan wordt er een hechting gezet waardoor ze 'strakker' wordt en eventueel bloedt tijdens haar huwelijksnacht.

Maagdenvlieshersteloperaties zijn omstreden. Vooral omdat er fysiek niets te herstellen valt. Maagden hebben namelijk geen vlies dat dichtzit, maar een plooi, die niet per se zichtbaar verandert na de eerste keer seks. Ook is het niet zo dat maagden altijd bloeden bij de eerste keer. Dat gebeurt bij zo'n 40 procent niet, blijkt uit onderzoek.

Toch is bloeden tijdens de eerste huwelijksnacht binnen verschillende culturen wel van belang. Uit de gesprekken die NOS op 3 de afgelopen weken voerde, werd duidelijk dat dit onder meer speelt bij islamitische, koptische, Hindoestaanse, Aziatische en Oost-Europese meisjes.

Maagdenvlieshersteloperaties worden gedaan in sommige ziekenhuizen, Rutgershuis Oost en meer commerciële privéklinieken. NOS op 3 stelde vast dat ziekenhuizen de vraag minder zien dan een paar jaar geleden, maar dat die vraag er nog wel is. Hij komt nu alleen voor een groot deel ergens anders terecht: bij een van de commerciële klinieken. (...)

De eigenaar van de Maagdenvliesherstelkliniek begon twee jaar geleden met haar kliniek: 'Wij zijn hiermee begonnen na gesprekken met een marketeer. Die gaf aan dat deze meisjes nu nergens terecht kunnen. Hij zei: pak dit op, en wij zijn hierin gesprongen.' Ze noemt het een moeilijk onderwerp. 'De verhalen van de meisjes zijn soms schrijnend. Het gebeurt vaak onder druk van de familie. Het is iets wat moet worden afgevinkt voor de verlovings of het huwelijk.' (...)

Waar ziekenhuizen liever voorlichten dan opereren, ligt dat in de Maagdenvliesherstelkliniek anders. 'Wij zijn puur faciliterend', zegt de eigenaar.

'De meisjes die hier komen, zijn 100 procent gefocust op resultaat en die zitten niet te wachten op gesprekken of doorverwijzingen naar een psycholoog.' (...)

Maagdelijkheidsverklaring

Als opereren geen optie is, kunnen wanhopige meisjes of hun familie ook naar hun huisarts gaan. Die kan dan een zogenoemde maagdelijkheidsverklaring uitgeven, waarin staat dat de arts 'niet heeft kunnen aantonen dat ze geen maagd is'.

Huisarts Ingrid Elfering vertelt dat huisartsen geen voorstander zijn van zowel zo'n verklaring als een operatie. Maar soms is het wel de beste oplossing, zegt ze. 'Als arts moet je bijvoorbeeld een uitzondering kunnen maken als een meisje fysiek gevaar loopt. Maar geld verdienen met dit soort ingrepen vind ik walgelijk.'

De eigenaar van de Maagdenvliesherstelkliniek vindt juist dat het meisjes helpt die hulp nodig hebben. En hoewel de ingrepen niet worden vergoed, zijn ze wel legaal.

3/5 april 2019

Wanneer we naar de casus 'Omstreden maagdenvliesherstel is verdienmodel voor klinieken' kijken, kunnen we hier vanuit verschillende invalshoeken naar kijken. In het nieuwsbericht zien we dat vanuit uiteenlopende invalshoeken naar de maagdenvlieshersteloperaties gekeken wordt: een juridische, een theologische, een psychologische, een sociologische, een medische en een economische invalshoek.

We zouden ons de vraag kunnen stellen in hoeverre het handelen van het bedrijf juridisch is toegestaan. Zo kunnen we ons afvragen of het sluiten van een overeenkomst tussen een jong meisje en het bedrijf in overeenstemming kan zijn met bepaalde artikelen uit het Burgerlijk Wetboek (BW). Denk daarbij aan artikel 3:32 BW, waaruit – gechargeerd geformuleerd – voortvloeit dat een minderjarige alleen leeftijdsadequate rechtshandelingen mag verrichten. Daarnaast kunnen we ons afvragen in hoeverre een maagdenvlieshersteloperatie in strijd is met (of juist in overeenstemming is met) het mensenrechtelijk verankerde recht op lichamelijke integriteit. Dit recht is bijvoorbeeld verankerd in artikel 11 van de Nederlandse Grondwet. Ten aanzien van beide vraagstukken kunnen juristen van mening verschillen over de vraag of het handelen van het bedrijf in overeenstemming is met het recht. Juristen hebben dan binnen de juridische invalshoek verschillende opvattingen. In de praktijk zal een rechter uiteindelijk moeten beslissen over die juridische vraag. In het nieuwsbericht stelt de eigenaar van de maagdenvliesherstelkliniek dat de operaties niet verboden zijn.

**Juridische
invalshoek**

Een andere invalshoek die we zouden kunnen gebruiken, is een theologische invalshoek. Hierin stellen we ons met name de vraag wat de inhoud is van religie. De theologische vraag die we in de zojuist genoemde casus kunnen stellen is, in hoeverre religie voorschrijft dat een meisje daadwerkelijk moet bloeden tijdens haar huwelijksnacht als bewijs van haar maagdelijkheid, of überhaupt zou moeten aantonen dat ze maagd is. Hierin zullen de opvattingen

**Theologische
invalshoek**

gen binnen religies variëren, afhankelijk van de interpretatie van betreffende heilige geschriften en religieuze autoriteiten.

Hoewel het lastig is exacte cijfers te achterhalen, valt in ieder geval al een geruime tijd een toename te bespeuren aan cosmetische genitale chirurgie die religieus gemotiveerd is (Timmerman, 2009). Ook in het nieuwsbericht wordt de suggestie gewekt dat een deel van de operaties religieus gemotiveerd is, door te verwijzen naar onder andere de islamitische, koptische en Hindoestaanse gemeenschap.

Psychologische invalshoek

Weer een andere invalshoek is een psychologische invalshoek. In de psychologie proberen we menselijk gedrag te begrijpen en te verklaren. We zagen al in het bericht dat de commerciële klinieken zich onderscheiden van de ziekenhuizen door puur faciliterend te leveren wat ze beloven, waar de ziekenhuizen en huisartsen eerder preventief voorlichting geven over de gevolgen van een dergelijke ingreep. Hierin zit ook een stukje psychologie: geprobeerd wordt om met het meisje dat voornemens is de operatie te ondergaan, te onderzoeken welke factoren haar gedrag kunnen verklaren, in de hoop dat met dit inzicht een weloverwogen keuze gemaakt wordt.

Sociologische invalshoek

Vervolgens zou een invalshoek een sociologische invalshoek kunnen zijn. In de sociologie streven we ernaar sociale verbanden te begrijpen en te verklaren. In de context van onze casus zouden we kunnen onderzoeken welke effecten een multiculturele samenleving heeft op de acceptatie van een maagdenvlieshersteloperatie. We zouden ook kunnen onderzoeken op welke manier familieverhoudingen een rol spelen in de acceptatie van een dergelijke operatie, of hoe culturele verschillen zich verhouden tot de acceptatie van een operatie (zie bijvoorbeeld Ross et al., 2016). Ook hiervoor geldt dat binnen de sociologische invalshoek we verschillende zienswijzen zullen hebben ten aanzien van dergelijke vraagstukken. In het nieuwsbericht zien we dat er een sterke familiedruk uitgeoefend kan worden om de maagdenvlieshersteloperatie te ondergaan.

Medische invalshoek

Weer een andere invalshoek in deze casus is een medische invalshoek. In de medische wetenschappen houden we ons bezig met het functioneren en genezen van het menselijk lichaam. We zagen in de statistieken dat 40 procent van de meisjes niet bloedt bij een eerste keer seks. Binnen de medische wetenschappen zien we echter dat er niet altijd eenduidigheid is over dit percentage: in soortgelijke mediaberichten zien we bijvoorbeeld percentages die variëren van 40 tot 80 procent (zie bijvoorbeeld Azough, 2002).

Bedrijfs-economische invalshoek

We kunnen ook vanuit een bedrijfseconomische invalshoek naar deze zaak kijken. In de economische wetenschappen streven we ernaar om te verklaren (en soms ook te voorspellen) hoe de economie werkt. Een toegepaste vorm van economische wetenschappen is bedrijfseconomie, waar onder meer marketing en sales een onderdeel van zijn. In de marketing proberen we een product of dienst op een aantrekkelijke manier bij een doelgroep bekend te maken, zodat dit leidt tot een grotere afzet (en/of omzet). Zo kunnen we ons de vraag stellen hoe groot de behoefte is aan genitale chirurgie en hoe dit het beste gepromoot kan worden (Herzig, 2009). Vanuit dat perspectief zien we in het bericht dat de aanleiding tot het oprichten van een maagdenvliesherstelkliniek werd ingegeven door een marketeer, en dat de kliniek in wil springen op een groeiende vraag naar commerciële maagdenvlieshersteloperaties. Binnen deze invalshoek kun je een

verschillende zienswijze hebben over de vraag hoe je het beste deze diensten succesvol kunt verkopen, en welke marketingstrategie hierin het beste zou kunnen werken.

Ten slotte stellen we ons vanuit een ethische invalshoek de vraag in welke mate het moreel juist is om een maagdenvlieshersteloperatie commercieel aan te bieden en uit te voeren. We kunnen een waardeoordeel hebben over deze praktijk, en hierin uiteenlopende opvattingen hebben. Een functionele methode kan hierbij dus helpen om dat goed in kaart te brengen. Zo zou een ethisch argument kunnen zijn dat het principieel niet goed is om maagdenvlieshersteloperaties uit te voeren, omdat de wens om dit te laten doen veelal ingegeven wordt door factoren buiten de betrokken meisjes om (zoals familiedruk of religieuze druk) en niet zozeer een intrinsieke wens van de meisjes zelf is. Dit druist in tegen de waarde 'vrijheid'.

Anderzijds zou men kunnen stellen dat het juist heel goed is dat dergelijke commerciële aanbieders er zijn. Het is nu eenmaal zo dat de meisjes in kwestie gevangen zitten in een bepaalde situatie, en dat voor hen de gevolgen niet te overzien zijn wanneer ze niet aan kunnen tonen maagd te zijn tijdens hun huwelijksnacht. Dit draagt dus bij aan de waarde 'veiligheid'.

In de praktijk worden verschillende invalshoeken nogal eens door elkaar gehaald in een discussie. Zo zien we dat de eigenaar van de maagdenvliesherstelkliniek diens praktijk moreel lijkt te rechtvaardigen door te stellen dat de operaties legaal zijn en dat er nu eenmaal een zeer duidelijke behoefte lijkt te zijn aan deze dienstverlening. Dit is een economisch en een juridisch argument ter onderbouwing van een moreel oordeel. Dat wringt. De vraag of iets moreel juist is, kan niet zomaar beantwoord worden met de stelling dat iets niet verboden is en goed verkoopt: beide argumenten zeggen namelijk vrij weinig over de vraag of iets ethisch gezien goed of fout is.

Juist omdat ethiek zich veelal op een spanningsveld tussen verschillende disciplines bevindt, of toegepast wordt in een bepaalde discipline, is het lang niet altijd eenvoudig om een scheiding aan te brengen. Tegelijkertijd leidt juist het in kaart brengen van deze scheiding tot een heldere en meer diepgaande discussie.

Ethische
invalshoek

1

1.7 Bedrijfsethiek?

Men wil de overlap tussen economie en ethiek wel eens aanduiden met de term 'bedrijfsethiek', als ware het een soort van toegepaste variant van de wetenschappelijke discipline ethiek. Sommigen gebruiken in een dergelijke context de term maatschappelijk verantwoord ondernemen (MVO). Deze termen zijn door de jaren heen in verschillende contexten te pas en te onpas gebruikt, waardoor een strakke afbakening lastig te maken valt (Griseri & Seppala, 2010).

Veelgehoorde kritiek is dat een term als bedrijfsethiek een oxymoron is: een woord met daarin een tegenstelling (Collins, 1994). Een bedrijf heeft nu eenmaal een winst oogmerk, of moet op zijn minst kostendekkend zijn. Anders kan een bedrijf niet voortbestaan en zal het uiteindelijk failliet gaan. Dat betekent dus automatisch dat financiële overwegingen sterk de bovenaan zullen voeren in een ethische afweging, en dat een ethische beslissing

bij voorbaat niet (te) negatief mag uitpakken ten aanzien van de waarde 'welvaart/winst'. Dit leidt soms tot 'ruis' of 'vertoebeling' in de ethische besluitvorming, zeker ook omdat de meeste ethische beslissingsmodellen hier nauwelijks rekening mee houden en uitgaan van een afweging waarin meer ruimte is voor andere waarden.

Daar komt bij dat veel bedrijven geen natuurlijk persoon zijn, maar een rechtspersoon. Hierin zit een tweede vertoebeling binnen een ethische discussie, omdat een bedrijf veelal een abstract geheel is waarbinnen individuen een beslissing nemen uit naam van dit abstracte geheel. Deze beslissingen hebben daarmee niet noodzakelijkerwijs de voorkeur van het individu dat deze beslissing uit naam van het bedrijf neemt. Dat, terwijl ethische theorieën doorgaans juist uitgaan van individuele ethische afwegingen.

Energiedrankjes, gezond of toch niet zo?

Energiedrankjes zijn erg populair onder jongeren, en worden gretig in bijvoorbeeld de collegebanken geconsumeerd. De vraag is echter of deze drankjes wel goed zijn voor de gezondheid. Het Voedingscentrum stelt het volgende: *'Energiedranken zijn frisdranken met veel calorieën door de aanwezige suikers. Je krijgt er niet meer energie door, maar ze hebben wel een oppeppend effect, door onder andere de cafeïne die erin zit. Energiedranken zijn geen gezonde keus. Het is beter om ze niet of alleen bij uitzondering te drinken. Vanwege de cafeïne krijgen kinderen boven de 13 jaar, zwangere vrouwen en vrouwen die borstvoeding geven het advies niet meer dan 1 blikje per dag te drinken. Kinderen onder de 13 zouden het helemaal niet moeten nemen. Het is af te raden om energiedrankjes te combineren met alcohol. Verder is het af te raden om energiedrankjes te drinken voor of tijdens het sporten. Energiedrankjes zijn namelijk geen dorstlessers. Je kunt ervan uitdrogen en dat kan gevaarlijk zijn'* (www.voedingscentrum.nl, 2019).

Vanuit ethisch oogpunt ligt het dus voor de hand om de vraag te stellen in hoeverre je als bedrijf die deze drankjes produceert, de verantwoordelijkheid hebt om mensen te waarschuwen voor de negatieve effecten van deze drankjes. Vanuit een economisch perspectief lijkt het echter niet zo'n handig idee om mensen af te raden je eigen product aan te schaffen.

Als we de website van Red Bull – een producent van energiedrank – bekijken, zien we inderdaad toch een wat ander verhaal dan het Voedingscentrum ons vertelt: *'Iedere bestuurder weet dat alertheid, in zowel lichaam als geest, de belangrijkste factor is voor een veilige reis. Daarom is Red Bull de ideale 'brandstof' voor mensen die vele kilometers moeten afleggen; of het nou gaat om een stressvolle zakenreis, een spontaan uitstapje of op vakantie. Red Bull helpt je concentratie te verbeteren, verhoogt je alertheid, draagt bij aan mentale prestaties en gaat vermoeidheid tegen. Dus neem voordat je ogen zwaar beginnen te voelen een pauze en verfris jezelf met een ijskoud blikje Red Bull.'*

Over cafeïne stelt het bedrijf het volgende: *'Cafeïne stond al bekend om haar stimulerende effecten bij onze voorouders die het via natuurlijke bronnen consumeerden. Denk aan thee, koffie, cacaobonen en colanoten. Tegenwoordig is cafeïne natuurlijk aanwezig in veel voedingsmiddelen zoals koffie, thee en chocolade. Een van de belangrijkste effecten op het menselijk lichaam, is het stimuleren van cognitieve functies en het verhogen van de alertheid.'* En: *'Wist je dat een blikje Red Bull Energy Drink van 250 ml cafeïne bevat, ongeveer evenveel als in een kop koffie?'* Ten aanzien van de combinatie energiedrank en alcoholgebruik meldt het bedrijf: *'Red Bull Energy Drink is een alcoholvrije drank. Niets wijst erop dat Red Bull Energy Drink een negatief of positief effect zou hebben*

wanneer het gemixt wordt met alcohol. Dit is ook bevestigd door internationale voedselautoriteiten zoals de EFSA (European Food Safety Authority). Zij concludeerden in 2015 dat het onwaarschijnlijk is dat cafeïne slecht samengaat met andere bestanddelen van energiedranken of met alcohol' (www.red-bull.nl, 2019).

Hoewel er inderdaad geen reden is om aan te nemen dat energiedrank in combinatie

met alcohol qua in te nemen stoffen een meer of minder ongezonde combinatie is om te drinken, kan er wel een ander negatief effect vastgesteld worden. Marczinski (2014) toonde een verband aan tussen het innemen van energiedrank en alcohol tegelijkertijd en een verhoogd risico op alcoholisme doordat de 'drive' om meer alcohol te drinken groter is met dan zonder de inname van energiedranken.

Het is logisch dat een bedrijf zoals in het voorbeeld 'Energiedrankjes, gezond of toch niet zo?' niet snel negatieve dingen zal zeggen over haar eigen product. Het valt dan ook te verwachten dat de communicatie over het product erop gericht zal zijn consumenten over te halen het product aan te schaffen. Aan de andere kant zal het Voedingscentrum – toch een autoriteit op het gebied van gezonde voeding – niet voor niets waarschuwen voor de negatieve effecten van energiedrankjes. Ook de wetenschappelijke publicaties hieromtrent liegen er niet om.

Vanuit een ethisch perspectief zou een belangenafweging plaatsvinden waarin waarschijnlijk de waarden 'winst/welvaart' en 'gezondheid' de boventoon voeren. Een bedrijf dat nu juist rond moet komen van de productie van dergelijke producten, die ook nog eens razend populair zijn, zal niet snel de waarde 'gezondheid' voorop stellen en 'winst/welvaart' op een tweede plek. Dat, terwijl de communicatiemedewerker die de website ontworpen heeft, dat misschien zelf wel zou doen.

Wellicht is een redenering de andere kant op meer realistisch: een bedrijf zal andere waarden dan 'winst/welvaart' hoog in het vaandel hebben, als dit hand in hand zou gaan met het realiseren van de waarde 'welvaart/winst', zoals je kunt zien in het voorbeeld 'Het marketingsucces van anti-dierproeven: 'to enrich, not exploit!'

Wil dat zeggen dat een term als bedrijfsethiek per definitie onzin is? Waarschijnlijk niet, zolang we duidelijk en eerlijk zijn over het doel van de invalshoek. Om die reden maken we in dit boek een verschil tussen ethiek in economie aan de ene kant, en bedrijfsethiek aan de andere kant:

Waar ethiek in economie de vraag stelt wat moreel juist is ten aanzien van ons economische gedrag, stelt bedrijfsethiek de vraag hoe men winst kan maken door het juiste te doen.

Je kunt hier echter ook anders over denken. Bedrijfsethiek zou je ook kunnen definiëren als 'de studie van bedrijfsmatig handelen waarin morele kwesties een rol spelen' (Crane & Matten, 2016). In dat geval zou de discipline veel meer een gedragswetenschap zijn, waarbij ethische kwesties in het bedrijfsleven bestudeerd worden. Dat zou ook een interessante invalshoek zijn, maar het is niet de insteek van dit boek. Het doel van dit boek is namelijk om structureel de moraal te analyseren en te evalueren van professionals werkzaam in economische beroepen.

Ethisch
perspectief

Het marketingsucces van anti-dierproeven: 'to enrich, not exploit!'

In 1976 begon Anita Roddick een cosmetica-bedrijf in Londen. Het bijzondere aan dit bedrijf is altijd al geweest dat het een sterk moralistische invalshoek heeft. Zo was The Body Shop een van de eerste cosmetica-bedrijven die principieel tegen dierproeven was, en zodoende alleen dierproefvrije cosmetica-producten op de markt brengt. Daarnaast is het bedrijf actief op het gebied van mensenrechten en milieu, en probeert het door partnerships en campagnes bij te dragen aan verbeteringen op dat vlak. Het motto van The Body Shop is dan ook niet voor niets: *'Wij streven ernaar om*

's werelds meest ethische, duurzame, internationale bedrijf te worden. Ons Enrich Not Exploit Commitment bevat 14 doelen die The Body Shop wil behalen tegen 2020. Die doelen zijn de duidelijkste manifestatie van wie wij zijn en waar wij voor staan als bedrijf' (www.thebodyshop.com, 2019).

Dit spreekt ook de consument aan: in 2017 is The Body Shop samengegaan met Natura and Aesop, en onder de naam Natura & Co is het bedrijf actief in 72 landen en heeft het meer dan 18.000 werknemers (Natura & Co, 2017).

Samenvatting

- ▶ Een moreel dilemma ontstaat wanneer er op basis van een feitelijke situatie meerdere waardeoordelen zijn die elkaar uitsluiten.
- ▶ Ethiek is de wetenschap die zich bezighoudt met het structureel analyseren en evalueren van de moraal. De moraal is de samenhang tussen normen en waarden.
 - Een waarde is het uiteindelijke doel dat gerealiseerd wordt door het naleven van bepaalde normen.
 - Een norm is de manier waarop men een (of meerdere) waarde(n) wil realiseren.
- ▶ Normen zijn onder te verdelen in:
 - individuele en collectieve normen
 - religieuze en culturele normen
 - geschreven en ongeschreven normen
- ▶ Ter realisering van normen en waarden kunnen deugden en belang een rol spelen:
 - Een deugd is een bepaalde eigenschap die nodig is om een norm succesvol te kunnen naleven.
 - Onder belang verstaan we materiële en immateriële behoeften voor het naleven van een norm.
- ▶ Ethisch handelen kunnen we structureel *analyseren* door de toepassing van een vergelijkende methode: functionalisme.
 - Functionalisme is het vergelijken van verschillende oplossingen van een zelfde probleemstelling op basis van functionele gelijkwaardigheid.
 - Een functionele vergelijking maak je in drie stappen:
 - 1 Bepaal het morele dilemma.
 - 2 Breng de verschillende antwoorden (normen) op het morele dilemma in kaart.
 - 3 Probeer de herkomst van dit antwoord te verklaren door het te herleiden naar een achterliggend doel (waarden).
- ▶ Ethisch handelen kunnen we structureel *evalueren* door een antwoord op een morele vraagstelling te verkiezen boven alle andere antwoorden. Hierbij spelen je eigen normen en waarden een belangrijke rol.
- ▶ Ethiek is nauw verwant aan andere wetenschappelijke invalshoeken. Het kan een discussie *verdiepen* wanneer je opvattingen ten aanzien van een vraagstuk binnen een invalshoek houdt. Het kan een discussie *verbreden* wanneer je vanuit verschillende invalshoeken naar een vraagstuk kijkt.

- Een invalshoek is een benadering ten aanzien van een situatie die hoort bij een bepaalde wetenschappelijke discipline.
 - Een opvatting is een zienswijze binnen een invalshoek.
 - Aanverwante vakgebieden kunnen zijn: juridische wetenschappen, theologie, psychologie, sociologie, medische wetenschappen en economische wetenschappen.
- ▶ Soms noemt men het kruispunt van economie en ethiek 'bedrijfs-ethiek'. Hierbij worden ethische kwesties in de context van het bedrijfsleven bestudeerd.
- Ethiek in economie stelt de vraag wat moreel juist is ten aanzien van ons economische gedrag.
 - Bedrijfsethiek stelt de vraag hoe men winst kan maken door het juiste te doen.

Literatuur

- Amnesty International (2013). *Bad information, oil spill investigations in the Niger Delta*. Amnesty International Publications.
- Bass, B.M. (1985). *Leadership and Performance Beyond Expectations*. New York: Free Press.
- Bass, M.B. & Steidlmeier, P (1999). Ethics, character, and authentic transformational leadership behavior. *The Leadership Quarterly*, Vol. 10, Issue 2, Summer 1999, p. 181–217.
- Collins, J.W. (1994). Is business ethics an oxymoron? *Business Horizons*, Vol. 37, Issue 5.
- Crane, W. & Matten, D. (2019). Introducing Business Ethics. In: *Business ethics* (5th edition). Oxford: Oxford University Press.
- Donleavy, D., Lam, K. & Ho, S. (2008). Does east meets west in business ethics: an introduction to the special issue. *Journal of Business Ethics* (2008) 79:1–8.
- Griseri, P & Seppala, N. (2010). *Business ethics and corporate social responsibility*. Hampshire: Cengage Learning.
- Hakker, B. (2016). Het juiste DNA voor de juiste job. *Intermediair Magazine*, Vol. 23.
- Hayibor, S., Agle, B.R., Sears, G.J., et al. (2011). Value Congruence and Charismatic Leadership in CEO-Top Manager Relationships: an empirical investigation. *Journal of Business Ethics*, Vol. (2011) 102: 237.
- Herzig, R. (2009). The Political Economy of Choice, Genital Modification and the Global Cosmetic Services Industry. *Australian Feminist Studies*, Vol. 24, Issue 60, p. 251–263.
- House, R.J. & Howell, J.M. (1992). Personality and charismatic leadership. *The Leadership Quarterly*, Vol. 3, Issue 2, Summer 1992, p. 81–108.
- Javidan, M. & Carle, D. (2004). East meets West: a cross cultural comparison of charismatic leadership amongst Canadian and Iranian executives. *Journal of Management Studies*, 41:4 June 2004.
- Kant, I. (2004, origineel 1783). *Prolegomena to Any Future Metaphysics That Will Be Able to Come Forward as Science, with Selections from the Critique of Pure Reason*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Keith, G. & Iain, W. (1993). Multiple interpretations of the Rokeach value survey. *Journal of Social Psychology*, Vol. 133, Issue 6, December 1993, p. 797–805.
- Lyle, G. (2011). Chinese Naval Strategy in the South China Sea: An Abundance of Noise and Smoke, but Little Fire. *Contemporary Southeast Asia*, Vol. 33, Issue 3, Dec. 2011, p. 320–347.
- Marczinski, C.A. (2014). Combined Alcohol and Energy Drink Use: Hedonistic Motives, Adenosine, and Alcohol Dependence. *Alcoholism: Clinical and Experimental Research*, Vol. 38, No. 7, July 2014.
- Nyholm, S. & Smids, J. (2016). The Ethics of Accident-Algorithms for Self-Driving Cars: an Applied Trolley Problem? *Ethical Theory and Moral Practice* (2016), 19:1275–1289.
- Rokeach, M. (1973). *The nature of human values*. New York: Free Press.
- Rokeach, M. (1979). From individual to institutional values. In: *Understanding human values, individual and societal*. New York: Free Press.
- Ross, C.T., Strimling, P, Ericksen, K.P, Lindenfors, P & Mulder, M.B. (2016). The Origins and Maintenance of Female Genital Modification across Africa Bayesian Phylogenetic

- Modelling of Cultural Evolution under the Influence of Selection. *Human Nature* (2016), 27:173–200.
- Roszko, E. (2016). Fishers and Territorial Anxieties in China and Vietnam: Narratives of the South China Sea Beyond the Frame of the Nation. *Cross-Currents: East Asian History and Culture Review E-Journal*, No. 21 (December 2016).
- Statman, D. (1996). Hard cases and moral dilemmas. *Law and Philosophy*, Vol. 15:117–148, 1996.
- Stiles, J. (2011). Brain development and the nature versus nurture debate. *Progress in Brain Research*, Vol. 189, p. 3–22.
- Thayer, C.A. (2011). Chinese Assertiveness in the South China Sea and Southeast Asian Responses. *Journal of Current Southeast Asian affairs*, Vol. 30, Issue 2, 2011.
- Timmerman, M. (2009). Vrouwelijke genitale mutilatie en maagdenvliesherstel. *Bijblijven*, Vol. 25, No. 9.
- Wernaart, B. (2013). Methods. In: *The human right to adequate food, a comparative study*. Wageningen: Wageningen Academic Publishers.

Media

- Azough, R. (2002, 31 augustus). Valse maagden. *de Volkskrant*.
- NOS op 3 redactie (2019, 3/5 april). Omstreden maagdenvliesherstel is verdienmodel voor klinieken. *NOS op 3*.
- RTL nieuws redactie (2012, 20 september). Een wijntje bij de lunch mag best, toch? *RTL nieuws*.
- RTL nieuws redactie (2019, 1 mei). Te veel testosteron. *RTL nieuws*.

Persberichten

- Autoriteit Persoonsgegevens (2018, 16 oktober). BrainCompass past werkwijze aan na onderzoek AP
- FIFA (2014, 24 juni). Luis Suárez suspended for nine matches and banned for four months from any football-related activity.

Juridische teksten

- The UN General Assembly (1948, 10 December). *The Universal Declaration of Human Rights*, GA resolution 217 A.
- VN Comité voor de rechten van het kind (2014, 25 februari). *Concluding observations on the second periodic report of the Holy See*, CRC/C/VAT/CO/2, para. 56–57.

Gedragscodes

- Shell (2015). *Onze gedragscode, de juiste beslissingen nemen*. Shell International Limited.

Jaarverslaglegging

- Natura & Co (2017). 2017 Report. Ontleend aan: <https://naturaeco.com/report-natura-eco-en-v1.pdf>

Websites

- www.BrainCompass.com
- www.shell.com
- www.thebodyshop.com/nl
- <https://energydrink-nl.redbull.com>
- <https://www.voedingscentrum.nl>